Як візьмеш жменю зерна, кинеш його в зорану землю і не знаєш, де котра зернина впаде, так ти, Іване, не можеш знати, коли яка думка прилине тобі до голови. Ти гадаєш, що тільки минулої зими прийшла тобі та думка? Ніби вперше тоді… як побачив ти Анну, коли та везла дерево?

Як же це було? Як?

Їхала на зрубаному дубі, на оберемкові сіна, у великих чоловічих валянках, у рукавицях, і коли б не жіночий голос, яким вона безнастанно квапила коней, то її можна було б взяти за чоловіка.

Закутуються ж хустками і чоловіки у великі морози. Хіба ні?

А коні, — ти помітив це, Іване, — повертали голови і ніби шкодували, що жіноча рука править ними.

І що ти подумав собі тоді?

Подумав, що відколи живеш отут, під лісом, то ще не бачив, щоб жінки самі дуба стинали. Правда?

Але чекай. П'ять чи шість удовиць їхало з тими дубами, а ти собі тільки одну Анну запам'ятав. І що вона на руках мала, і що на ногах мала, і як на коней цмокала… га?

Певно, певно, жаль тобі стало бідної вдови. Але-бо ті п'ять чи шість жінок теж без газдів виїхали в ліс, а їх тобі не жаль? Може, в них діти дрібніші, як у Анни? Може, в них у руках менше сили, ніж в Анни? Чому ти не подумав про це, Іване?

А може, ті сани з дубами, що покурили тобі снігом попід вікна, пригадали тобі ще щось? Може… пригадали тобі одну зимову ніч, коли… теж курило снігом… жбурляло льодяними крупами в очі і крутило вихром так, що двері з рам видирало? Пригадуєш? Висипалась вас ціла громада з хати тітки Явдохи. Розпалене кожне з вас було (молода кров, Іване!) так, що пара бухала з усіх, як з коней.

Засидівся ти до півночі, треба було посидіти ще годину і провести Анну до хати.

А ти побоявся, Іване, що за ту годину сніговій замете тобі дорогу…

А може, Анна була б сама не пустила тебе в таку заметіль під ліс? Може, була б тобі наказала скинути чоботи і йти босими ногами, щоб не розбудити старих? Але ні! В цьому ти не був впевнений і тому волів уже вихор у чистому полі.

А воно он як вийшло! Федір виручив тебе, Іванку. Провів тоді дівчину — і повернувся додому аж над ранком, коли вихри ущухли.

Тепер Федора вбили на війні, а твоя жінка, Варка, померла. І зима ота давно пройшла, брате. І ще п'ятнадцять зим потягла за собою. Вже й про війну забули і молодість пройшла, Іване. І так, ніби хтось невидимий переніс з одного берега через кладку на другий по шматочку наше життя — може, ні?

І тільки ніби сон літньої ночі… Досить, досить!

От кури забігли в хату, виклювали тобі кулешу, і маєш клопіт, Іване. Не стільки шкоди, як досади. Але-бо й ти, Іване, геть-чисто дурний чоловік! Недарма ж стільки приповідок про тебе в народі! Чотири роки ти вже без газдині, чотири роки колотиш сам мамалигу і досі не знаєш, що, вивернувши кулешу на кружок, треба прикрити її рушником.

А як ти зробив? Вивернув кулешу — хай застигає, а сам пішов гречку молотити… Та й забув про полуденок.

Кури помітили відхилені сінешні двері, забігли у хату, роздивились, що нікого немає, пожурились, повитирали дзьоби об підлогу, злетіли на стіл і почали клювати щойно прохолоджену мамалигу.

Але-бо й ти, Іване, був сміху вартий, коли влетів до хати з ціпом. Мой, бра, а хто ж з ціпом до курей кидається? Ти акурат нагадував собою того чоловіка з казки, що помінявся з жінкою роботою. До курей треба делікатно, чоловіче, а ти з гуком-фуком — маєш тепер купу трупів. До того ж і глечик з молоком розбитий, і скатерть кури покаляли, і вікно без шибки, і кулеші нема…

Став ти над череп'ям і… згадав Анну.

А чому ти якраз тепер згадав собі Анну? Може, прийшло тобі на думку, що її двір без чоловіка також десь отак виглядає, як твоя хата без жінки?

Жаль тобі стало Анни. Так щиренько розжалобилося твоє серце, що аж сам себе почав жаліти… Хіба це життя для чоловіка, коли самому треба посуд мити і за курми ганятись? А хіба це життя для жінки, коли мусить сама в ліс по дерево їхати? Ще бракувало, щоб, сидячи на дубі, люльку закурила.

От, казали люди, що граната ще у війну пошкодила її дах.

Бідна жінка. Не досить, що чоловіка забрала їй війна, то ще хату спотворила ота граната… Але чому Анна не зайшла, не попросила тебе, — чей же ти не відмовився б їй помогти!

А ти хіба, мой, Іване, дав би довго проситись? Ану-ко, признайся, чоловіче!

…Пораєшся ти собі на дахові біля крокви і чуєш, як приємний домашній дим лоскоче тобі ніздрі… Сидиш собі і знаєш, що там, у хаті чиїсь руки клопочуться для тебе. Ти тільки подумав собі таке, а тут виходить розігріта від плити молодиця, прикладає руку до чола і просить:

— А зійшов би ти, Іванку, до хати на обід. Прошу… як то кажуть, чим хата багата.

А ти й не дуже квапишся. Не тому, що ти не голодний, ні. Треба зберегти свою чоловічу гідність, без поспіху, статечно, та й молодиця хай понетерпеливиться трохи…

Ну що ж. Поїв, випив, закусив і можеш собі вже йти… Навіть буцімто за капелюхом оглядаєшся.

— Де то моя голова поділась? — жартуєш.

Ти тільки натякнув на капелюх, а вона підходить до тебе. Очі опущені вниз, кроки дрібненькі, руки на грудях схрещені:

— А може, б ти, Іванку, заглянув мені до стодоли, щось замокає так один кут від заходу. А коли, може, боїшся йти додому під ніч, то міг би й переночувати там…

Хіба б ти відмовився оглянути господарським оком удовину стодолу?

А вранці ти ще спиш, а вона приносить тобі свіженького молока, просто з-під корови, ще теплого, з пінкою. Пригублюєш, а пінка залишається у тебе на вусах, як після пива.

Сміємось обоє з тих молочних вусів, а ти одною рукою витираєш їх, а другою сягаєш обняти жартома молодицю… Ху! Досить, Іване, бо щось ти думками надто далеко сягаєш і дарма оскому собі робиш…

Слухай, Іване, а якби ти так… раз у житті та зробив добре діло, га? Подумай сам: дітей ти не виховав, сиріток до хати не брав, з чим ти гадаєш вмирати?

Та воно так, жінка з двома хлопчиськами, хоч би і Анна, все ж таки не те, що дівка, хай би й не Анна.

Ех, і мудрий ти, Іване. Вже й удовиних дітей перелякався.

Ну, не задумуйся! Збирай, чоловіче, черепки, викинь решту кулеші поросяті, заклич кота, щоб вилизав молоко, — і гайда в село! Час, Іване, час і про дещо добре подумати…

* * *

— Тяжко тобі, небого, живеться. Як то кажуть, як горох при дорозі…

— А кому ж по війні легко? Почекай трохи…

— Хату, бачу, направила ти вже, сирото. Десь коштувало це тобі, небого, коштувало…

— Е, не так воно вже й коштувало багато… Правду сказати, то тільки й коштів було, що поставила людям пляшку горілки і курку зарізала. Зійшлись наші колгоспники та й до полудня було по всьому… Громада, Іване, великий чоловік…

— Ага, колгоспники! А як ви, жінки, можна сказати, бідні удовиці, возили дуби з лісу, то тоді ваші колгоспники не спішились вам допомогти… Бо не було горілки й курки…

Га, добре ти заїхав їй отими колгоспниками, що? Мой, а вона чого регочеться?

— З тими дубами то, чуєш, так було, Іване. Ми хотіли, щоб сільрада поставила нам кладку через річку, щоб ми не ходили влітку вбрід, а взимку, як нема ще льоду, не обходили, аж куди дідько "добраніч" каже. А ті, з сільради, відмовились… ніби тому, що ніколи там кладки не було і вона не потрібна. "Ба, — кажемо, — мало чого колись було непотрібне, а тепер потрібне… Будете ставити кладку чи ні?" — "Ні", — кажуть. "Як ні, то ми, жінки, самі собі поставимо".

Скликали ми жіночу раду, послали одну з наших до ліспромгоспу по наряд, дістали дерева і тепер маємо свою кладку. Але чоловікам не дамо нею ходити… Бігме, ну, я перша як побачила б чоловіка на ній, то зіпхнула б його у воду.

— А от я ішов тією кладкою, Анно…

Е, дивись, Іване, як в неї звужуються очі від насміху:

— А хіба ти чоловік, Іване? Та ти, здається, навіть на війні не був.

Що ти їй на це відповів, Іване? Ти чуєш, якою вона міркою чоловіків міряє?

— Не був, бо не брали…

— А я знаю таких, що їх не брали, а вони все ж таки воювали…

Чи не про партизанів вона гне, Іване?

— Не будемо про це говорити, Анно. Ти мені краще скажи, небого, як ти собі раду із своїми хлопцями даєш? Мой, таж хлопці потребують чоловічої руки, бо інакше що з них буде? Жаль мені тебе, Анно…

— Е, тепер, Іване, не те, що колись. Тепер у нас комсомол в селі займається вихованням молоді… Ані в гадці мені журитися ними… Я тобі скажу, що вони навіть набагато чемніші та уважніші до мене стали… Один піде восени до агротехнікуму аж до Рудки під Яворів. Буде колись колгосп агронома свого мати. А молодший має охоту до залізниці. Але йому ще не час. Ні, з дітьми, слава богу, нема вже мені великого клопоту…

— Та богу дякувати, Анно. Але, як хлопці порозходяться з дому, хто буде тобі коло коня ходити, небого? Кінь… сказав би хто, німий, а який він розум має! Ти знаєш, Анно, що кінь не хоче слухати жіночого голосу. І що воно таке? Як тільки почує, що жінка біля нього, то затнеться тобі, як віслюк, і хоч забий… Я чув, як ти цмокала на коня, коли ті дуби везла… Мой, та якби так газда прицмокував до них!

— Е, що ти мені про коней! В мене нема вже коня, Іване. Відвела я свою кобилу в колгосп. Нащо мені клопоту? Як треба воза, то й так дадуть. Оце скоро будемо в колгоспі машину купувати. На неї вже не треба буде цмокати…

Ти чуєш, Іване? Візника їй не треба, бо вона збирається машиною їздити! Чого ще вичікуєш, дурний? Бери свій капелюх та й кланяйся низько… Ба, коли тобі не хочеться іти з цієї хати…

Приємно, що, Іванку? Приємно, як у хаті пахне жіночим духом, а на столі скатертина біла, а у вікні… шибки цілі. Дивись, мой, та вона ще навіть не стара! Може, тільки обличчя видовжилось трішки. Що ж ти вп'ялив очі в жіночі рукави? Кажеш, в'ються над горшками, як білі птахи. Та чи годиться порівнювати бабський рукав до небесного птаха? Ти вже щось ніби голову починаєш втрачати, уважай! Але з котрого кінця, з котрого боку ти підійдеш до неї? Ану-ко, ще з цього…

— Думаю, Анно, що хоч ти не даєш пізнати по собі, але самій тобі таки мусить бути тяжко, небого… Я вже не говорю про інше… але,

скажімо, треба тобі в район піти, ну, чи до фінвідділу, чи то до соцзабезу… я ніби так… для прикладу… то ані порадитись з ким, ані заручитись ким… Все ж таки, скажімо, що бабська кучма, то не чоловіча голова.

— Е, не такий страшний вовк, Іване, як його малюють… Знаємо вже тепер і ми, жінки, де двері відчиняються. О, потрібно було нам наряду, потрапили і до директора ліспромгоспу, аж любо!

Ну що ж, Іване? Хіба підемо? Не потрібно їй секретаря, бачиш. Ні секретаря, ні опікуна для дітей, ні візника для коня…

Слухай, Іване, а може, їй чоловіка потрібно, а ти не спитав?

— Зайшов би я до тебе колись, якби… ти мала час для мене, Анно.

— При неділі, Іванку, тільки при неділі, якщо… на курси рахівників не поїду. Приїздив оце до нас недавно аж з Золочева і говорив, що нібито мене та ще когось із села будуть на курси рахівників забирати.

Добалакався, що? Хотів знати, чи їй чоловік потрібний, і тепер уже знаєш? Чого ще вичікуєш? Он у куті твій капелюх, а перед носом двері…

— Піду вже, Анно, залишив дома кури незачинені, а знаєш, попід лісом усяке може трапитися чоловікові…

І ти аж віддих затамував у собі, так наслуховуєш… Ану, може, вона скаже залишитись? Може, не пустить проти ночі? Може, висміє тебе разом з твоїми курками і допіру від неї дізнаєшся, що світ на курках не стоїть? Може… скаже тобі, що вже раз пустила тебе під ніч у заметіль і… до сьогодні кається?

Ні, Іване, ні! Дарма тішити себе смішними надіями. Це ти хвилюєшся, як плесо води під вітер, а вона — глянь — яка спокійна!

— Ну, то бувай здоров, Іване…

Та чекай, чоловіче, не квапся, он вона виходить за тобою, ніби дівка за парубком… Це тобі нічого не нагадує, Іване?

— А ти, Іванку, трохи частіше заходь у село, бо геть-чисто здичієш отам, під лісом, і залишишся позаду від усіх людей…

І тільки всього? Тільки це вона мала тобі сказати? І варто було задля цього аж до воріт проводити?

— А хата моя при дорозі… Зайдеш води напитися — не боронитиму…

Мой, а ти чого так зрадів, як циган під сонцем? Куди ти так рвешся? Чого квапишся, дурню? Курей твоїх і так тобі ніхто не рушить, — ти сам половину побив, а ніч все одно пропала. Не дадуть тобі спокою думки цієї ночі, Іване. Ой, бігме, не дадуть… Мусиш подумати, що воно — цей колгосп у селі, коли вже і вдова Анна отаке тобі чеше. Хе!..

1950